

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ЩОДО РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

©2019 ДРИМАЛОВСЬКА Х. В.

УДК 336:377

JEL: A22

Дрималовська Х. В. Особливості міжнародного та вітчизняного досвіду щодо розвитку інклюзії в закладах вищої освіти

Мета даної роботи полягає в дослідженні особливостей вітчизняного та міжнародного досвіду щодо розвитку інклюзії в закладах вищої освіти (ЗВО). На основі вивчення праць науковців наведено етапи розвитку освіти осіб із особливими потребами в Україні; представлено форми навчання студентів із особливими потребами; вказано відмінності інклюзивної форми навчання від інших. Вивчено міжнародний досвід щодо розвитку інклюзивного підходу на прикладі університетів Канади, США, Європейського університету Віадрина, Університету Осло, Університету Масарика. Розглянуто особливості запровадження та реалізації інклюзії у ЗВО України на прикладі Національного університету «Львівська політехніка», Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Сумського державного університету. Сформовано план розвитку інклюзії у ЗВО з ідентифікуванням основних її напрямів і способів реалізації.

Ключові слова: заклад вищої освіти, інклюзія, архітектурна доступність.

DOI:

Рис.: 2. Табл.: 2. Бібл.: 18.

Дрималовська Христина Василівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: chrystyna90@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5880-6395>Researcher ID: <http://www.researcherid.com/R-5968-2017>

УДК 336:377

JEL: A22

UDC 336:377

JEL: A22

Дрималовская Х. В. Особенности международного и отечественного опыта по развитию инклюзии в учреждениях высшего образования

Цель данной работы заключается в исследовании особенностей отечественного и международного опыта по развитию инклюзии в учреждениях высшего образования (УВО). На основе изучения трудов ученых приведены этапы развития образования лиц с особыми потребностями в Украине; представлены формы обучения студентов с особыми потребностями; указаны различия инклюзивной формы обучения от других. Изучен международный опыт по развитию инклюзивного подхода на примере университетов Канады, США, Европейского университета Виадрина, Университета Осло, Университета Масарика. Рассмотрены особенности внедрения и реализации инклюзии в УВО Украины на примере Национального университета «Львовская политехника», Черноморского национального университета имени Петра Могили, Национального технического университета «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», Сумского государственного университета. Сформирован план развития инклюзии в УВО с идентификацией основных её направлений и способов реализации.

Ключевые слова: учреждение высшего образования, инклюзия, архитектурная доступность.

Рис.: 2. Табл.: 2. Библ.: 18.

Дрималовская Христина Васильевна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры менеджмента и международного предпринимательства, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: chrystyna90@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5880-6395>Researcher ID: <http://www.researcherid.com/R-5968-2017>

Drymalovska K. V. The Peculiarities of International and Domestic Experience in the Development of Inclusion in Higher Education Institutions

The publication is aimed at researching the peculiarities of domestic and international experience in the development of inclusion in higher education institutions (HEI). On the basis of studying the works of scholars, the stages in development of education for persons with special needs in Ukraine are presented; forms of education for students with special needs are presented; differences in the inclusive forms of learning from others are specified. The international experience in the development of an inclusive approach is studied on the examples of universities in Canada, the United States, the European University Viadrina, the University of Oslo, the Masaryk University. The peculiarities of the introduction and implementation of inclusion in the Ukrainian HEI are considered using such examples as the National University «Lviv Polytechnica», the Petro Mohyla Black Sea National University, the National Technical University «Igor Sikorsky Polytechnic Institute of Kyiv», the State University of Sumy. A plan for the development of inclusion in the HEI is formed together with the identification of its main directions and ways of implementation.

Keywords: higher education institution, inclusion, architectural accessibility.

Fig.: 2. Tabl.: 2. Bibl.: 18.

Drymalovska Khrystyna V. – PhD (Economics), Assistant of the Department of Management and International Business, National University «Lviv Polytechnic» (12 Stepana Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: chrystyna90@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5880-6395>Researcher ID: <http://www.researcherid.com/R-5968-2017>

Першочергове завдання кожної держави полягає у формуванні сучасного демократичного суспільства. Демократичні засади в суспільних відносинах повинні проявлятися, насамперед,

у рівності прав кожного члена соціуму на здобуття відповідного рівня освіти в закладах вищої освіти (ЗВО). Тому актуальності набуває дослідження питання щодо особливостей отримання освіти особами

з особливими потребами. В умовах глобалізації найбільш ефективною формою навчання такої категорії осіб прийнято вважати інклюзивну. Саме інклюзивна модель навчання спрямована на забезпечення процесу щодо розвитку та становлення особистостей, незважаючи на їх відмінності, з метою самореалізації, активної взаємодії із соціальним середовищем.

Мета даної роботи полягає в дослідженні особливостей вітчизняного та міжнародного досвіду щодо розвитку інклюзії в закладах вищої освіти.

З а час становлення України як незалежної європейської держави відбулися вагомні зміни в системі освіти. Зміни стосувалися, насамперед, особливостей навчання осіб з особливими потребами. Так, під впливом європейської спільноти акцентовано увагу на забезпеченні доступу до можливості отримати освіту всіх членів суспільства з урахуванням їх особливостей, бути активними учасниками сучасного соціуму. Це, своєю чергою, свідчить про перейняття світової моделі в освітній галузі, в основі якої закладено принцип людиноцентризму. На перше місце поставлено особистість з її особливостями, почуттями, потребами, тим самим закладено фундамент інноваційного розвитку системи освіти у формі інклюзії. Визначають три етапи становлення освіти осіб з особливими потребами в Україні (табл. 1) [1].

Процес становлення освіти осіб з особливими потребами впродовж вищезазначених етапів супроводжувався трансформаційними змінами в системі дошкільної, шкільної, вищої освіти. Посилилась тенденція щодо пошуку нових форм навчання в освітній

галузі. Розглянемо форми навчання молоді з особливими потребами в системі вищої освіти (рис. 1).

У науковій праці Когут С. [2] описує особливості побудови освітнього процесу, переваги та недоліки кожної із наведених форм навчання. Проте названий автор вважає, що найбільш прийнятною формою навчання молоді з особливими потребами є інклюзивна. Незважаючи на переваги такої форми навчання, науковець доводить, що утвердження інклюзії у ЗВО не є достатньо успішним, оскільки потребує створення необхідних умов, надання відповідних послуг. Важливим моментом у впровадженні інклюзивної форми навчання в закладах вищої освіти відіграє розроблення моделі системи супроводу навчання осіб з особливими потребами. Таку модель формують три основні відділи: адаптації та реабілітації, медичний, спеціальних технологій навчання. Вказані відділи задіяні в реалізації моделі системи супроводу навчання за такими напрямками: технічний, медико-реабілітаційний, педагогічний, психологічний, соціальний, спортивно-реабілітаційний, професійна адаптація.

Головна відмінність інклюзивної форми навчання від інтегрованої та спеціальної полягає, насамперед, у поєднанні двох важливих особливостей, а саме: соціалізація та створення необхідних умов для навчання [3]. Соціалізація – це «процес розвитку та становлення особистості, який включає дві взаємопов'язані складові: засвоєння особистістю вимог суспільства, присвоєння норм, правил поведінки, у результаті чого відбувається адаптація; та особистісну інтерпретацію одержаного досвіду,

Таблиця 1

Загальна характеристика етапів розвитку освіти осіб з особливими потребами в Україні [1]

№ з/п	Етап	Характерні ознаки
1	I етап (1991–2000 рр.)	У законодавстві держави зазначено право отримати освіту всіма громадянами внаслідок затвердження міжнародних документів щодо дотримання прав людини. Для освітньої системи вказаного періоду характерно: вертикально-горизонтальна структура; функціонування спеціальних закладів; отримання освітніх послуг у спеціальних навчальних закладах; відсутність відповідного науково-методичного та навчального забезпечення навчального процесу, психолого-педагогічних способів, прийомів діагностики порушень; низький рівень соціально-трудової адаптації, інтеграції в соціум
2	II етап (2001–2010 рр.)	Перші спроби щодо вдосконалення інтернатної системи навчання з метою інтеграції в соціокультурний простір. Участь міжнародних фондів, спільнот батьків, громадських організацій у створенні навчально-реабілітаційних центрів. Розширення функцій спеціальних навчальних закладів: психолого-педагогічний супровід, забезпечення корекції розвитку, застосування технології відновлення дітей з особливими потребами. Закладено початок інтеграції осіб з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів
3	III етап (2011 р. – донині)	Пріоритетний напрям цього етапу – впровадження інклюзивної освіти. Вагому роль у цьому відіграв канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (2008–2013 рр.). Отримані результати, напрацювання в результаті реалізації цього проекту були використані в розробленні необхідних методичних матеріалів, посібників, у створенні документів державного значення. Спостерігається зменшення кількості спеціальних навчальних закладів

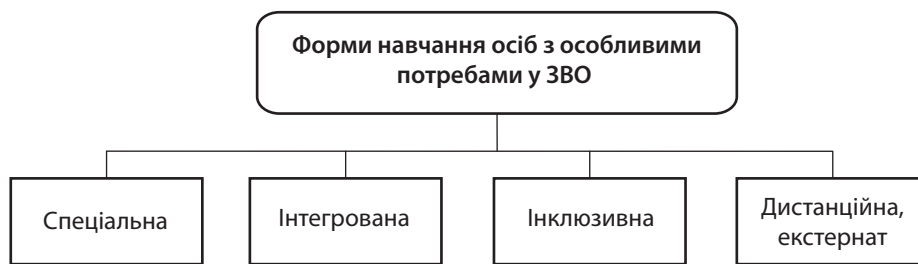

Рис. 1. Форми навчання студентів з особливими потребами у ЗВО [2]

тобто індивідуалізацію» [4]. Таким чином, соціалізація забезпечить гармонійний розвиток молоді з особливими потребами через ознайомлення з вимогами соціуму, опанування загальноприйнятих норм поведінки, отримання досвіду спілкування, налагодження взаємин, вміння працювати в команді з іншими особистостями.

Умовами розвитку інклюзивного навчання можна назвати такі: належне забезпечення ресурсами (фінансовими, інтелектуальними, кадровими тощо); використання сучасних технологій з метою розроблення новітніх методик, які орієнтовані на характерні особливості кожного індивідууму; професійна компетентність педагогів; загальнодоступність будівель закладів освіти, транспортних засобів, бібліотек тощо [5].

Проаналізуємо міжнародний досвід щодо розвитку інклюзивного підходу у ЗВО. Наприклад, в університетах Канади функціонують відділи, які надають підтримку особам із певними порушеннями (труднощі з мобільністю, порушення зору і слуху, синдром дефіциту уваги). Крім того, впроваджено принципи універсального дизайну з урахуванням індивідуальних потреб студентів, проведення навчання науково-педагогічного персоналу та працівників щодо особливостей вибору оптимальних стратегій пристосування навчальних програм. Для студентів розроблено програми орієнтації щодо конспектування, складання іспитів, репетиторства, в яких окреслено принципи їх функціонування. На державному рівні характерним є спеціальне фінансування матеріалів і адаптивних технологій, які освітні заклади використовують, щоб зробити процес навчання максимально простим. Під час навчання в університетах Канади усіх студентів залучають до активної участі в різноманітних проектах, позааудиторних заняттях з метою розвитку їх творчої, наукової діяльності тощо [6].

Університети США також мають офіси, які допомагають студентам з особливими потребами. Після прийняття Закону про інвалідність 1990 р. усі американські університети повинні враховувати деякі мінімальні вимоги студентів, що потребують особливих умов для навчання. Наприклад, наведемо декілька заходів американських університетів для студен-

тів з особливими потребами: формування окремого процесу реєстрації, проведення спеціальних курсів для студентів із синдромом дефіциту уваги, здійснення спеціалізованих діагностичних тестів, надання індивідуальної підтримки фахівцями із інвалідності. Аудиторії оснащені допоміжними матеріалами та засобами з метою створення рівних умов навчання для всіх студентів. Університети США та Канади націлені на забезпечення добробуту своїх студентів. Хоча організації Канади сфокусовані більше на надання відповідної допомоги, забезпечення спеціалізованими засобами студентів з особливими потребами. Для США характерним є розроблення та реалізація соціальних програм і заходів щодо інтеграції студентів з особливими потребами в суспільство. Проте університети обох країн зацікавлені в досягненні успіху своїх студентів, тому надають консультації, допомогу щодо складання іспитів, пошуку житла, працевлаштування тощо [6].

Європейський університет Відрідна в Німеччині надає підтримку студентам з хронічними захворюваннями та фізичними вадами. За даними проведеного опитування "StudiVZ" у 2008 р., освітній заклад визнаний як один з п'яти найбільш дружніх університетів Німеччини для людей з обмеженими можливостями. Сформовані спеціальні правила щодо складання іспитів, тобто можна узгодити з лектором спосіб проведення іспиту (усна, письмова чи візуальна форма), визначити кількість необхідного часу [7].

Лейденський університет (Нідерланди) пропонує такі спеціальні заходи та послуги: продовження кінцевого терміну виконання завдання; часткове звільнення від необхідності відвідувати кожне заняття; виокремлення додаткового часу щодо складання іспитів (максимум 30 хвилин додатково для тригодинного іспиту); можливість скласти іспити в окремій кімнаті з меншою кількістю студентів; використання ноутбука для іспитів; пристосування розкладу лекцій та написання навчальних підручників відповідно до потреб студентів з обмеженими можливостями. В університеті функціонує Центр інвалідності Fenestra. У кожній навчальній програмі є консультант з навчання, який ознайомлений із структурою програми та допомагає у вирішенні питань, пов'язаних з адаптацією. Крім того, в освітньому закладі можна звернутися за допомогою до студентських радників,

психологів, консультантів з професійної орієнтації. Консультанти з профорієнтації допоможуть вибрати відповідну навчальну програму на основі складання спеціального тесту. Завдяки проходженню даного тесту особи з особливими потребами зможуть прийняти рішення щодо вибору професії [8].

Університет Осло (Норвегія) пропонує студентам з особливими потребами таке: резервування навчального місця в читальному залі; допомога у плануванні навчання; інформування науково-педагогічного персоналу щодо особливих потреб студента; доступ до «тихих» кімнат; представлення інформації щодо наявності аудіокниг, електронних книг тощо. Студенти з особливими потребами мають можливість подати заявку на: отримання додаткового часу, можливості відпочити або пересуватися під час складання іспиту; забезпечення допоміжними засобами (програмане забезпечення, диктофони) тощо [9].

Достатньо високий рівень розвитку системи інклюзивної вищої освіти притаманний Університету Масарика (Чехія). Для створення необхідних умов навчання в університеті вступнику потрібно надати інформацію щодо своїх потреб, які офіційно підтверджені відповідними документами. У ЗВО надають три види допомоги в навчанні: переведення лекцій та семінарів у прийнятну для особи форму; допоміжне навчання передбачає можливість здобуття особами з особливими потребами додаткових навичок і знань; проведення індивідуальних консультацій. Основними джерелами фінансування допомоги молоді з особливими потребами є внески Міністерства освіти, благодійних фондів, гранти. За ініціативи Університету Масарика створено Асоціацію підтримки студентів з ООП. Завдяки створеній організації науковці Університету Масарика мають можливість ділитися своїми ідеями щодо розвитку інклюзії. Крім того, набула розвитку й архітектурна інклюзія, тобто безбар'єрне середовище, що передбачає пристосування будівель до індивідуальних потреб кожного студента. Отримати освіту в Університеті Масарика може кожен студент, незважаючи на свої особливості. Це підтверджено наявністю домашньої вищої освіти. Дана форма здобуття вищої освіти передбачає індивідуальне навчання через Skype, організування занять та проведення іспитів викладачами для студентів з особливими потребами в домашніх умовах відповідно до сформованого графіка [10].

Вивчення міжнародного досвіду щодо особливостей розвитку інклюзії в закладах вищої освіти дозволяє виокремити такі ключові моменти [6–10]:

- ✦ створення спеціальних відділів в освітніх закладах, які надають допомогу студентам з особливими потребами;
- ✦ формування безбар'єрного середовища, тобто пристосування будівель до потреб кожного студента;

- ✦ забезпечення особистісного розвитку студентів з особливими потребами через активну участь у різних проєктах;
- ✦ надання консультацій щодо складання іспитів, пошуку житла, працевлаштування тощо;
- ✦ складання навчальних матеріалів з урахуванням індивідуальних потреб студентів;
- ✦ підвищення інклюзивної компетентності науково-педагогічних працівників з метою вибору альтернативних напрямів адаптації навчальних програм;
- ✦ виділення коштів на забезпечення необхідними спеціалізованими засобами, новітніми технологіями з метою вдосконалення навчального процесу тощо.

Розглянемо особливості запровадження та реалізації інклюзії в закладах вищої освіти України на прикладі Національного університету «Львівська політехніка», Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Сумського державного університету. Інформацію щодо діяльності ЗВО у сфері інклюзії наведено в *табл. 2*.

Як бачимо, відбуваються вагомі трансформаційні зміни в освітній політиці вітчизняних закладів вищої освіти. Насамперед, спостерігаємо перехід від радянської до сучасної світової освітньої системи, яка ґрунтується на принципі «освіта доступна для всіх», тобто кожна людина має право на здобуття відповідного рівня освіти. Першими кроками ЗВО до впровадження інклюзивної моделі навчання є прагнення створити безбар'єрне навчальне середовище, спеціалізовані відділи підтримки студентів з особливими потребами, використовувати новітні технології для проведення навчального процесу, співпрацювати із закордонними освітніми установами з метою перейняття їх досвіду діяльності тощо. Однак абсолютне реформування ЗВО в напрямку інклюзивної політики потребує формування відповідного плану розвитку (*рис. 2*).

План розвитку інклюзії у ЗВО необхідно формувати на основі врахування таких принципів [16]:

- ✦ до прав і свобод кожної людини необхідно ставитись з повагою;
- ✦ адаптація освіти до потреб та вимог сьогодення;
- ✦ дослідження, аналізування та реалізація інноваційних варіантів інклюзивної моделі;
- ✦ відсутність дискримінації в освітньому середовищі;
- ✦ доступність освітнього середовища (архітектурна, інформаційна, освітня, соціальна);
- ✦ складання науково-методичних матеріалів відповідно до стандартів якості освітніх послуг;
- ✦ взаємодія та єдність учасників освітнього процесу;

Особливості запровадження та реалізації інклюзії в закладах вищої освіти України

№ з/п	Характерні особливості інклюзії у ЗВО
1	Національний університет «Львівська політехніка»
	<p>Розвиток інклюзивної освітньої політики на міжнародному, національному, регіональному та локальному університетському рівнях.</p> <p>Станом на 2019 р. на стаціонарній формі навчаються 225 студентів з інвалідністю, 2 студенти – учасники АТО, 508 студентів – дітей учасників АТО, 8 студентів – дітей загиблих учасників АТО, 153 студенти – внутрішньо переміщені особи.</p> <p>Загальна кількість працівників з інвалідністю – 227, з них викладачів – 69 осіб.</p> <p>Реалізація інклюзивної освітньої політики на основі взаємодії таких напрямів: трансформація навчального середовища, підвищення кваліфікації викладачів, надання послуг для студентів та викладачів з інвалідністю, робота в громаді.</p> <p>Активна діяльність Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами, служби доступності «Без обмежень».</p> <p>Укладання значної кількості угод про співпрацю з організаціями, університетами на міжнародному рівні.</p> <p>Співпраця з державними, громадськими організаціями, фондами, представництвами тощо</p>
2	Чорноморський національний університет імені Петра Могили
	<p>Реалізація дистанційного навчання через впровадження віртуального освітнього середовища Moodle, передбачено супровід навчання студентів з інвалідністю.</p> <p>Станом на 2018–2019 рр. навчається близько 70 студентів з інвалідністю.</p> <p>Вступ абітурієнта з особливими потребами здійснюється на загальних і спеціальних умовах, що передбачає бюджетну та комерційну форму навчання.</p> <p>Можливе фінансування навчання за контрактом Фондом соціального захисту інвалідів.</p> <p>Наявність пандусів, спеціальних аудиторій, спеціалізованих кімнат особистої гігієни.</p> <p>Надання психологічної підтримки.</p> <p>Залучення студентів до активної участі в різних проектах</p>
3	Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
	<p>Індивідуальна підтримка: використання педагогічних технологій, адаптаційних технічних засобів, спеціальних методів у навчально-виховному процесі.</p> <p>Особливості навчання: відвідування лекцій разом з усіма; створення окремих підгруп для проведення лабораторних і практичних занять; складання індивідуального плану навчання, індивідуального графіка; забезпечення технічного, організаційного, педагогічного, психологічного, соціального супроводу осіб з особливими освітніми потребами; можливість дистанційного навчання. Робота мотивує: організування семінарів для науково-педагогічних працівників університету з метою інформування про новітні методи навчання</p>
4	Сумський державний університет
	<p>Умови навчання: для студентів, які мають захворювання опорно-рухового апарату, заняття проводять в корпусах, обладнаних пандусами та ліфтами.</p> <p>В університеті передбачено дистанційну освіту – доступ до навчальних матеріалів, викладачі надають консультації за допомогою засобів електронної комунікації, атестація з навчальних дисциплін, захист випускної роботи в онлайн-режимі.</p> <p>Інфраструктурні умови: наявність пандусів, ліфтів у навчальних корпусах, університетській клініці</p>

Джерело: складено за [11–15].

- ✦ застосування індивідуального підходу до навчання та створення умов для розвитку особистості;
- ✦ підготовка до активної взаємодії із суспільним середовищем.

Формування плану впровадження інклюзії у ЗВО передбачає, насамперед, ідентифікування основних напрямів її розвитку та способів їх реалізації з метою створення відповідного освітнього середовища. Перш за все, розглянемо такі можливі взаємопов'язані напрями розвитку інклюзії у ЗВО [17]:

- ✦ організаційна культура має на меті визначення та дотримання основних інклюзивних цінностей, які формують підґрунтя взаємовідносин між учасниками навчально-виховного процесу, зумовлюючи перманентний розвиток ЗВО;
- ✦ інклюзивна освітня політика передбачає складання відповідних внутрішніх нормативних документів, які виступають базою для адаптації навчальних програм, навчально-методичних матеріалів. Крім того, розвиток інклюзивної освітньої політики обумовлює врахування індивідуальних потреб кожного студента;

Рис. 2. Формування плану інклюзивного розвитку закладів вищої освіти

Джерело: сформовано автором на основі [16–18].

- ✦ інклюзивна практика орієнтована на втілення визначених інклюзивних засад під час проведення занять у ЗВО.
- Основними способами реалізації визначених напрямів інклюзивного розвитку ЗВО вважаємо такі [18]:
- ✦ *нормативно-правове забезпечення* – затвердження положень щодо впровадження низки аспектів інклюзії;
- ✦ *організаційне забезпечення* – організування навчального процесу, вступу осіб з особливими потребами, надання підтримки студентам під час навчання, проведення навчання науково-педагогічних працівників з метою вдосконалення їх професійної діяльності тощо;
- ✦ *навчально-методичне забезпечення* – складання індивідуальних програм навчання, формування навчально-методичних матеріалів, подання матеріалів у вигляді відповідно до потреб студентів;
- ✦ *матеріально-технічне забезпечення* – доступність освітнього середовища, тобто пересування осіб з особливими потребами без перешкод;
- ✦ *інформаційне забезпечення* – використання інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання, тобто забезпечення новітніми технологіями, програмним забезпеченням тощо з метою встановлення ефективного комунікаційного зв'язку [5];
- ✦ *кадрове забезпечення* – проведення тренінгів, семінарів, відкритих занять з метою підвищення інклюзивної компетентності науково-педагогічних працівників;

- ✦ фінансове забезпечення – співпраця з державними, громадськими організаціями, благодійними фондами, з представниками міжнародних організацій з метою фінансування інклюзивного розвитку у ЗВО.

Розроблення плану розвитку інклюзії у ЗВО з ідентифікуванням основних її напрямів і способів реалізації створить умови для соціалізації осіб з особливими потребами.

ВИСНОВКИ

У статті наведено характерні особливості щодо інклюзивної форми навчання у вітчизняних і закордонних ЗВО; розкрито основні складові плану інклюзивного розвитку освітніх закладів. Формування плану розвитку інклюзії у ЗВО розкриває основні її принципи, напрями та способи реалізації. Виокремлення та оцінювання факторів впливу на розвиток інклюзії у ЗВО є предметом подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
2. Когут С. Інклюзія у вищій школі України: сучасний стан та перспективи. *PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria «Pedagogika»*. 2011. Т. XX. S. 137–145.
3. Авксентьєва Т. А., Лісниченко А. П. Шляхи запровадження інклюзивної освіти у ВНЗ України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2016. Вип. 48. С. 135–138.

4. Понікаровська С. В. Особливості процесу соціалізації студентів у вищій школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 10. С. 62–65.

5. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання: навч. посіб. / А. В. Гета, В. М. Заїка, В. В. Коваленко та ін.; за заг. ред. Ю. Г. Носенко. Полтава: ПУЕТ, 2018. 261 с.

6. A Guide to Universities in North America for Students with Special Needs. URL: <https://www.wes.org/advisor-blog/universities-north-america-special-needs-students/>

7. Europa-Universität Viadrina. Studying with disabilities. URL: <https://www.europa-uni.de/en/internationales/Students/Incomings/Diversity-and-Inclusion/index.html>

8. Universiteit Leiden. Studying with a disability. URL: <https://www.student.universiteitleiden.nl/en/study--studying/exceptional-circumstances/studying-with-a-disability/studying-with-a-disability/leiden-university/guest?cf=leiden-university&cd=guest>

9. University of Oslo. Special needs and leave of absence. URL: <https://www.uio.no/english/studies/special-needs-leave-part-time/>

10. Чеський Університет Масарика: Як зробити навчання доступним для всіх. URL: <https://osvitoria.media/experience/cheskyj-universytet-imeni-masaryka-yak-zrobyty-navchannya-dostupnym-dlya-vsikh/>

11. Національний університет «Львівська політехніка» розширює можливості для розвитку інклюзивної освітньої політики. URL: <http://lp.edu.ua/news/2019/nacionalnyy-universytet-lvivska-politehnika-rozshyryuye-mozhlyvosti-dlya-rozvytku>

12. Основні результати роботи колективу Національного університету «Львівська політехніка» у 2016 р. URL: http://www.lp.edu.ua/sites/default/files/attach/2017/6119/zvit_rektora_2016_1.pdf

13. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Інклюзивна освіта. URL: <https://chmnu.edu.ua/inklyuzivna-osvita/>

14. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Студенти з особливими потребами. URL: <https://kpi.ua/616-4>

15. Сумський державний університет. Для осіб з особливими освітніми потребами. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/about-sumdu/public-info/special-educational-needs.html>

16. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2013. № 10. С. 12–21.

17. Софій Н. Індекс інклюзії або наскільки ми розуміємо інклюзивну освіту? URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3057/1/Sofiy_N.pdf

18. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. Vol. II. Issue 27. P. 20–24.

REFERENCES

"A Guide to Universities in North America for Students with Special Needs". <https://www.wes.org/advisor-blog/universities-north-america-special-needs-students/>

Avksentieva, T. A., and Lisnychenko, A. P. "Shliakhy zaprovadzhennia inklyuzivnoi osvity u VNZ Ukrainy" [Ways of introducing inclusive education in Ukrainian universities]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya «Pedahohika i psykholohiia»*, no. 48 (2016): 135-138.

Bondar, T. I. "Stvorennia inklyuzivnoho osvitnyoho sere-dovyshcha v systemi vyshchoi osvity Ukrainy" [Creating an inclusive educational environment in the higher education

system of Ukraine]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, vol. II, no. 27 (2014): 20-24.

"Cheskyi Universytet Masaryka: Yak zrobyty navchannia dostupnym dlia vsikh" [Masaryk Czech University: How to make learning accessible to all]. <https://osvitoria.media/experience/cheskyj-universytet-imeni-masaryka-yak-zrobyty-navchannya-dostupnym-dlya-vsikh/>

"Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. Inklyuzivna osvita" [Black Sea National University named after Petro Mohyla. Inclusive education]. <https://chmnu.edu.ua/inklyuzivna-osvita/>

"Europa-Universität Viadrina. Studying with disabilities". <https://www.europa-uni.de/en/internationales/Students/Incomings/Diversity-and-Inclusion/index.html>

Heta, A. V. et al. *Suchasni zasoby IKT pidtrymky inklyuzyvnoho navchannia* [Modern ICT tools to support inclusive learning]. Poltava: PUET, 2018.

Kohut, S. "Inklyuziia u vyshchii shkoli Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy" [Inclusion in Ukrainian higher education: current status and prospects]. *PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Dlugosza w Czestochowie. Seria «Pedagogika»*, vol. XX (2011): 137-145.

Kolchenko, K. O., and Nikulina, H. F. "Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inklyuzivnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh" [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher education]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*, no. 10 (2013): 12-21.

"Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». Studenty z osoblyvymy potrebamy" [National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". Students with special needs]. <https://kpi.ua/616-4>

"Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika» rozshyriuie mozhlyvosti dlia rozvytku inklyuzivnoi osvitnyoi polityky" [Lviv Polytechnic National University expands opportunities for the development of inclusive educational policy]. <http://lp.edu.ua/news/2019/nacionalnyy-universytet-lvivska-politehnika-rozshyryuye-mozhlyvosti-dlya-rozvytku>

Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2016.

"Osnovni rezultaty roboty kolektyvu Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika» u 2016 r." [The main results of the work of the staff of the National University "Lviv Polytechnic" in 2016]. http://www.lp.edu.ua/sites/default/files/attach/2017/6119/zvit_rektora_2016_1.pdf

Ponikarovska, S. V. "Osoblyvosti protsesu sotsializatsii studentiv u vyshchii shkoli" [Features of the process of socialization of students in higher education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, no. 10 (2012): 62-65.

"Sumskyi derzhavnyi universytet. Dlia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy" [Sumy State University. For persons with special educational needs]. <https://sumdu.edu.ua/uk/about-sumdu/public-info/special-educational-needs.html>

Sofiy, N. "Indeks inklyuzii abo naskilky my rozumiiemo inklyuzivnu osvitu?" [Inclusion index or how much do we understand inclusive education?]. http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3057/1/Sofiy_N.pdf

"Universiteit Leiden. Studying with a disability". <https://www.student.universiteitleiden.nl/en/study--studying/exceptional-circumstances/studying-with-a-disability/studying-with-a-disability/leiden-university/guest?cf=leiden-university&cd=guest>

"University of Oslo. Special needs and leave of absence". <https://www.uio.no/english/studies/special-needs-leave-part-time/>